

ONHEIL AFWERENDE FIGUREN BIJ GENTSE MONUMENTEN

Deel 2. In het Caermersklooster (Patershol)

Luc Devriese

Veel duidelijker afleesbaar dan overal elders op Gentse monumenten, is de onheil afwerende (apotropaeïsche) functie bij een indrukwekkend ensemble afzichtelijke houten koppen in het Patershol. Ze werden halverwege de jaren 1600 aangebracht op de daksteunen (korbelen) van de infirmerie van het Caermersklooster. Hun betekenis als onheil afschrikkend bleef onderbelicht. Nochtans was die hier overduidelijk. In dit artikelje worden de koppen gevisualiseerd. Dat is nodig want nu zijn ze in hun historische locatie nauwelijks waar te nemen. Mede daardoor zijn ze zo goed als onbekend. Jammer...!

Afb. 1. Het gerestaureerde infirmeriegebouw.
Foto genomen op de binnenkoer. Uit Van Doorne (2016).

Een simpelweg ongelooflijk ensemble van niet minder dan 33 onheil afwerende (apotropaeïsche) koppen is te vinden aan de gevel van de infirmerie van het Caermersklooster in het Patershol, uitgevend op de binnenkoer (afb. 1). Ze bleven behouden op hun originele plaats, maar ze waren, vooral tegen licht in de namiddag, altijd al moeilijk zichtbaar onder de uitkragende kroonlijst van het dak.

Afb. 2. Een deel van de indrukwekkende reeks van 33 onheil afwerende trionies op de kroonlijstconsols van de Infirmerie op de binnenkoer van het Caermersklooster, vroeger toegankelijk via de Trommelstraat, Patershol. Toestand voor de restauratie. Foto Dekenij Patershol).

Afb. 3. Ik ben niet bang. Ik lach je uit!. Herkomst: zie afb. 2.

Afb. 4. Een drietal gerestaureerde tronies onder het uitkragende dak van de Caermersinfirmierie: geen lieverdjes... Herkomst foto: zie afb. 2.

Daar komt nog bij dat ze enkel goed kunnen geobserveerd worden vanop de binnenkoer van het recent jammerlijk verwaarloosde en afgesloten gedeelte van het Caermers (karmelieten) klooster, dat tot voor kort onder de hoede stond van de Provincie, afdeling Cultuur. Nadat de bevoegdheid daarover aan de provinciale besturen ontnomen werd, blijft dit deel van het oude klooster verweesd achter. Je kan er een glimp van waarnemen doorheen de hekwerven in de Trommelstraat en het Kaatsspelpje. Je merkt meteen dat de verwaarlozing vooral in de groenaanleg snel zichtbaar wordt. Gelukkig werden de hier besproken tronies een paar jaren geleden nog opgefrist en geconserveerd (afb. 2 – 5). Dat kon op de begane grond gebeuren, want de sculpturen zijn afneembaar.

Over de Patershol infirmerie laten we Elisabeth Dhanens (1915-2014) aan het woord in haar nu al bijna een halve eeuw oude beschrijving van de monumentale aspecten van het klooster (Dhanens, 1973). Om de beelden te situeren stelt ze: ‘De inplanting van de infirmerie is al even merkwaardig als haar kenmerken en versiering. Het gebouw is opgetrokken dwars over de (gedeeltelijk) gedempte Plotersgracht.’ De voorgevel naar het noorden (het Sluizeken) heeft een lichtjes gebogen dakrand, die ‘rust op een reeks van 33 gebeeldhouwde consoles of korbelen (afb. 2 - 5). Ze stellen verschillende tronies voor van saters of duivels. Hun betekenis is ongetwijfeld meer dan louter decoratief.

Het fantastische van het onderwerp staat helemaal in de traditie van de middeleeuwse opvatting inzake monumentale sculptuur en kan hier eveneens een symbolische betekenis hebben'. Dhanens schrijft er overigens onmiddellijk bij dat het gebouw uit 1658-1661 dateert. Het is dus niet middeleeuws.

Afb. 5. Aan variatie geen gebrek. De middelste kop lijkt dierlijk, maar tussen al die verschrikkelijk lelijke mensachtige tronies valt dat nauwelijks op. Foto uit Van Doorne e.a. (2003).

Omtrent hun betekenis houdt de eminente kunsthistorica zich op de vlakte. Ze gebruikt wel de minder aangewezen termen sater en duivel, maar waagt zich niet aan een uitleg over de mogelijke betekenis van dit toch wel uitzonderlijk ensemble. Ook Van Doorne en medewerkers (2003) hebben het over saters en barokke duivelskoppen in een van de mooie boeken door de dekenij uitgegeven over de Patersholwijk. Maar ze leggen wel uit dat die figuren ‘het gebouw moesten beschermen tegen het kwade. Dat motief is al sedert de middeleeuwen bekend en werd toegepast bij waterspuwers en kraagstenen’.

Dat is inderdaad de reden waarom de initiatiefnemers nu meer dan drie eeuwen geleden de koppen lieten maken, aanbrengen en... bereid waren ervoor te betalen. Een onheil werende magische functie is ook herkenbaar in de veel oudere (14de-eeuwse) tronies gekapt in de kraagstenen van de Bijloke abdijrefter, die in een volgende bijdrage in deze reeks zullen beschreven worden. Dat de vele monsterdieren op nog andere gebouwen, die we nog hopen te illustreren in dit tijdschrift, met dezelfde bedoeling geplaatst werden, zal wel niemand betwijfelen. Denk om te beginnen maar aan de draak op het Belfort. Al deze figuren zijn uitingen van zogenaamde ‘witte magie’. In tegenstelling tot de ‘zwarte magie’, goed gekend van de heksenprocessen, willen ze de realiteit in gunstige zin beïnvloeden. De gedachtewereld waarin deze voorstellingen tot stand kwamen, werd geschetst in het eerste, inleidende deeltje van deze GT reeks (Devriese, 2021). Vermoedelijk werd deze functie eeuwenlang verdoezeld omdat ze niet compatibel is met de officiële religie.

Waren de tronies zo al moeilijk waar te nemen, nu (anno 2021) kan je ze bijna niet meer zien. We kunnen alleen maar hopen dat het mooie Infirmariegebouw ooit een nieuwe functie zal krijgen en beter toegankelijk worden. Wellicht zullen de tronies dan een belichting krijgen die hen beter tot hun recht laat komen.

Referenties

Devriese, L. (2022). Onheil afwerende figuren op Gentse gebouwen. 1. Betekenis en herkomst. In: *Ghendtsche Tydinghen*, jg. 51. p. 142-153.

Dhanens, E. (1973). Het klooster van de geschoeide karmelieten te Gent. Monumentenbeschrijving. In: *Kultureel Jaarboek Provincie Oost-Vlaanderen*, p. 83-84.

Van Doorne, G. e.a. (2003). *Patershol. Onder die daken*. Lannoo, Tielt, p. 128-129.

Van Doorne, G. (2016). *Patershol Gent, eigenwijs, springlevend*. Snoeck, p. 147.